

Врегулювання внутрішньо-православних протиріч повинного стати важливою складовою державної політики в релігійній сфері, що передбачає розв'язання ряду стратегічних завдань, серед яких необхідно виділити такі:

- ✓ недопущення загострення протиріч, що тягнуть за собою порушення суспільного балансу та громадянської злагоди;
- ✓ сприяння розширенню різних форм контактності між суб'єктами православного протистояння;
- ✓ активізація міжнародного міжцерковного переговорного процесу щодо врегулювання т.зв. «українського питання»;
- ✓ дотримання балансу між «невтручанням у міжцерковні відносини» та «сприянням у подоланні роз'єднання українського православ'я».

2.6 Ольга НЕДАВНЯ. РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНИЙ ЧИННИК У КОНТЕКСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Доволі строката палітра сучасної функціональності конфесій як у світі загалом, так і в Україні зокрема обумовлюється злободенними потребами суспільства. Поруч з суто традиційними як для релігій та релігійних організацій з'являються чи відроджуються такі функції (або ж такий набір та поєднання функцій), котрі покликані часом у тій чи іншій спільноті. В Україні нині спостерігається актуалізація таких функцій Церков, які є найбільш запрошені у важких умовах зовнішньої агресії та наявних внутрішніх проблем. Серед них чи не на першому місці опинилась функція патріотичного виховання, що спонукало науковців звернути на це особливу увагу. Нагальність дослідження ролі релігійно-церковного чинника у патріотичному вихованні не потребує довгого доведення за умов важкого опору України навалі «руського мира», тепер вже не лише інформаційній, духовно-культурній, але й у вигляді військової агресії, що набула підступних форм неоголошеної «гібридної війни».

Різні аспекти проблематики ролі релігійно-церковних чинників у патріотичному вихованні громадян давно перебувають в зоні виправданої уваги українських світських науковців та представників Церков. Серед релігієзнавців такими є А.Колодний¹³⁸, В.В.Шевченко¹³⁹, П.Ю.Павленко¹⁴⁰, С.Здіорук¹⁴¹, В.Докаш¹⁴² та ін. Певну увагу РКЦ та протестантським Церквам у цьому плані приділив П.Л.Яроцький¹⁴³, останнім часом і М.Черенков¹⁴⁴. Аналізувала в

¹³⁸ Колодний А. Церква в процесі національного самовизначення українців // Українське релігієзнавство. – 2009. - №50. – С. 175-182.

¹³⁹ Шевченко В. Актуалізація української релігійної духовності в проблематичному зрізі внутрішньодержавного і загальноцивілізаційного поступу // Українське релігієзнавство. – 2008. –№ 48. – С. 109-135.

¹⁴⁰ Павленко П. Українськість спільнотного життя віруючих // Українське релігієзнавство. – 2008. - №46. – С. 110-134.

¹⁴¹ Здіорук С.І. Національна церква і національна релігія як форми духовного самовираження етносу // Релігія і нація в суспільному житті України й світу. За ред. Л.О.Филипович. – К., 2006. – С. 73-84.

¹⁴² Докаш В. Релігія як чинник формування етнонаціональної свідомості // Українське релігієзнавство. - 2009. - №50.– С. 153-159.

¹⁴³ П.Яроцький. Римо-католицизм в Україні // Українське релігієзнавство.- 2008. – №46. - С. 238-259; П.Яроцький. Стан пізньопротестантських конфесій // Українське релігієзнавство . – 2008.- №46. – С. 326.

різних контекстах відповідний зріз буття християнських конфесій в Україні й автор цього підрозділу. Також слід вдячно згадати й діаспорних дослідників: М.Кушніра, В.Мельника, С.Ярмуся, І.Шевціва, Д.Блажейовського, І.Музичку, котрі переймалися вивченням християнських засад українського патріотизму та участі Церков у патріотичному вихованні. Проте мусимо визнати, що досі така участь не була достатньо вивчена (особливо стосовно нашого сьогодення), відповідний аналіз не здійснювався у спеціальних релігієзнавчих працях.

Природно, активізувались подібні дослідження під час і після Майдану 2013-2014 років. Зокрема, у таких виданнях, як «Майдан і Церква»¹⁴⁵, «Боже, спаси Україну...»¹⁴⁶, «Церковь на Майдане»¹⁴⁷, тема тієї чи іншої участі церковних чинників у формуванні патріотизму, в конкретних вчинках, співпраці, допомозі тощо розкривається на промовистих прикладах. Однак наразі лише почались ґрунтовні фахові рефлексії, теоретичний аналіз відповідної діяльності, що відбувається на наших очах. Й дана проблематика потребує окремого розгляду саме з точки зору функціональних можливостей діючих в Україні Церков та з огляду на те, на користь кого і чого ці можливості Церкви реалізують.

Кожна релігійно-церковна традиція має своє бачення проблем патріотизму, свої нюанси ставлення до нього, – і не завжди (як це стосується і наукових визначень патріотизму¹⁴⁸) розводить патріотизм природний (або етнічний), громадянський та «окупаційний» (локальний патріотизм на зайнятій території, котрий суперечить патріотизмові автохтонів), дещо по-своєму шикує патріотизм у ранзі цінностей. До того ж, все це змінне, й подекуди досить суттєво, з плином часу. Так, християнські Церкви пройшли довгий, нелінійний і розгалужений конфесійно шлях від катакомбних «громадян Неба» до того чи іншого визнання патріотизму етнічного та громадянського. Але й в обмеженому хронологічному періоді можна по-різному оперувати цим поняттям й давати йому різні оцінки, як це наразі вигідно тим чи іншим церковним чинникам.

Так чи інакше, «у шпагаті» між досягненням спасіння (або духовної досконалості) у небесній батьківщині (або нірвані тощо) та організацією гідного цій меті життя у цьому світі – любов до свого краю та народу все ж може чи й має не лише рахуватися за чесноту, але й активно виховуватися, адже це логічно слідує із тих золотих заповідей поведінки, котрі є у головному спільними для всіх релігій. Втім, дане наше предметне поле, а воно є релігієзнавче, зосереджує нас на вивченні не стільки богословських обґрунтувань, котрі радше лишаються недоступні, відомі та зрозумілі обмеженому колу священнослужителів (чи просвітлених), скільки тієї

¹⁴⁴ Черенков М. Антиномії релігійного і національного в соціально-богословській позиції українського євангельського протестантизму // Українське релігієзнавство. – 2007.- №44. - С. 199-204.

¹⁴⁵ Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка. За ред. Филипович Л.О. і Горкуші О.В. – К., 2014.

¹⁴⁶ Широкоградюк Станіслав, єпископ.. Боже, спаси Україну. – Луцьк, 2014.

¹⁴⁷ Гордеев Алексей. Церковь на Майдане. – К., 2015.

¹⁴⁸ Патріотизм // Філософський енциклопедичний словник. За ред. В.І.Шинкарука. – К., 2002. – С. 471-472; Патріотизм // Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С.Шемшученка.– К., 2004. – С. 477; Патріотизм // Мала енциклопедія етнодержавознавства. За ред. Ю.І.Римаренка. – К., 1996. – С. 777.

діяльності, котру відповідно здійснюють релігійно-церковні чинники. А в них (наголосимо!) спостерігаються різні підходи до справи патріотичного виховання, незалежно від того, чи оперують вони цим поняттям взагалі.

Зрозуміло, що Церкви національні, історично присутні серед конкретного народу, більш схильні до відповідного патріотичного налаштування, а серед релігій та Церков міжнародних спостерігається досить відмінний спектр ставлення: від фактичного сприяння місцевому патріотизму (певного народу, громадян даної країни) як здоровому почуттю любові до рідного краю – до нейтрального, байдужого або й взагалі до визнання батьківщиною уявного духовного ареалу, а співвітчизниками – лише своїх одновітців. Загалом, треба відзначити, що терміни «патріотизм» та «патріотичне виховання» частіше можна зустріти у риторичі сучасних релігійно-церковних діячів, ніж у базових документах їхніх Церков, а в останніх, якщо і йдеться про суть проблематики, розглядаються радше загальні принципи та типовіші випадки. Однак життя, а надто з посиленням глобалістичних процесів, стає все складнішим, що вимагає доповнень та уточнень, зокрема, і церковних його оцінок.

Як патріотизм у стислому значенні (любов до свого краю), так і ще більше - громадянський патріотизм (любов до своєї Батьківщини – конкретної країни і держави), виховувати складніше в культурно неоднорідному середовищі, а таким воно, тією чи іншою мірою, є в більшості сучасних країн, чи то внаслідок складних перепитів їх історії, чи й внаслідок проблемних міграційних процесів останнього століття та неоднозначних глобалізаційних впливів. Непросто й узгоджувати інтереси менших і більших груп людей, котрі мають свій локальний патріотизм до рідних теренів, землі, міста, та їхній патріотизм як мешканців однієї країни або й ширшого (чи не зовсім співпадаючого з її історичними або сучасними кордонами) культурно-цивілізаційного ареалу. Релігійно-церковний чинник тут може як зарадити, так і посилити проблеми, адже і релігійно-церковне середовище вже давно не є у більшості країни однорідним, причому конфігурації та співвідношення своїх та зайшлих традицій не завжди історично справедливі, добровільно витворені їхніми носіями та однаково конструктивні для них в індивідуальному та, особливо, в суспільному вимірі.

Більш того, за доби гібридних воєн доводиться говорити і про «гібридний» патріотизм (хоча явище це насправді не нове в людській історії). Такий «гібридний» патріотизм в Україні генетично споріднений як з імперським російським шовінізмом, так і з його модифікацією – патріотизмом радянським (навіть якщо це не визнається відповідно налаштованими «ватниками», що роз'їхалися нині у меншій чи більшій кількості по всіх українських землях). Адже це ті переселенці (та їхні нащадки), хто приїхав з РФ в УРСР, на Схід України у виморені Голодомором села й у промислові міста, та на Західно-Українські терени після їх приєднання до УРСР, привезли та вкорінили у місцях свого нового проживання не лише свої звички та мову, але й свій місцевий патріотизм – патріотизм до зайнятої землі як до частини своєї історичної Батьківщини, котрий корелює з державним російським

патріотизмом, і не сприймає патріотизм український (ані етнічний, ані громадянський). Така неінкультурована «діаспора», бува, ще й претендує на роль зразкових патріотів в країні переселення. І свою долю відповідальності за такий стан речей (як і свій інтерес у його збереженні або зміні) мають при цьому і Церкви.

Означений «гібридний» патріотизм начебто складно оцінювати, як і ставлення до нього церковних чинників (та їхній вплив на формування такого патріотизму). Адже, з одного боку, любов до свого краю – річ позитивна, але з іншого – рідний край, мала батьківщина, як бачимо, може сприйматися не частиною більшого культурно-цивілізаційного ареалу країни, де ця мала батьківщина розташована, а частиною іншого культурно-цивілізаційного ареалу, який може бути чужим, а то й ворожим для країни локації цієї малої батьківщини. Відповідно, типове ставлення до такого «гібридного» патріотизму церковних чинників залежить від того, чи поділяють вони його, чи позиціонуються як Церкви українські або міжнародні, чи духовно рідні з Церквою тієї чужої Батьківщини, до якої тяжіє місцевий «гібридний» патріотизм (як це яскраво проявляється з симпатиками та адептами «руського мира»). Наскільки таке явище небезпечне для українських націєдержавних інтересів, то це видно по тому, що лакуни відповідної напруги виникають не лише на прикордонних з Росією землях, на Сході та частині Півдні України, але й (хоч і меншою мірою) у Закарпатті (русинський сепаратизм), тобто там, де масово присутні навіть не вихідці з Росії, а Церква, підпорядкована Московському Патріархатові (незалежно від того, як цей зв'язок з Московським Патріархатом називають – залежністю, єдністю тощо). І цю небезпечність годі заперечити тими фактами (які, справді, мають місце) українського патріотизму окремих священиків УПЦ МП та непоодиноких її мирян і цілих парафій, адже йдеться про речі типові й нетипові, більш чи менш характерні.

Кілька років тому, досліджуючи роль релігійно-церковних чинників у виникненні та посиленні сецесіоністських конфліктів (зокрема на Сході України), а ще раніше – рецензуючи курс «Основи православної культури Криму», що викладався на Півострові,¹⁴⁹ ми чітко означили ті ризики, котрі втілились у невідрадну сьогоднішню реальність. Серед них – недооцінення українськими як державними діячами, так і громадськими активістами, вже не кажучи про ширший загал, значення участі цих чинників у патріотичному вихованні (його спрямуванні та кореляції з націєдержавними інтересами українців). Можливо, тут спрацював деструктивний атеїстичний спадок чи спадок «залишкового принципу» фінансування та й уваги до культури доби пізнього соціалізму – так чи інакше, за умов посиленого ідеологічного імперського впливу та інформаційного наступу «руського мира», була втрачена нагода культурної й духовної масової реукраїнізації Сходу України та Криму. Відповідні спроби були з боку державних чинників, були і старання

¹⁴⁹ Недавня О. Релігія: сецесіоністські процеси в Україні // Релігійна свобода. Наук.щорічник / За ред. А.Колодного та О.Сагана.. – К., 2009. – С. 84-86.

українських Церков, однак вони, очевидно, не стали системними, послідовними та наполегливими.

Бракувало (і бракує) як принципової оцінки компетентними державними органами діяльності різних Церков, прямо чи опосередковано дотичної патріотичного виховання, так і відповідних висновків, котрі втілювались би у конкретні рішення. Активніша, свідоміша частина громадянського суспільства поки що також не приділяє цій проблемі достатньої уваги, хоч випадки практичного «прозріння» (переходи парафій з УПЦ МП до УПЦ КП) ми все частіше спостерігаємо по всій Україні. І це в той час, коли фахові експерти-релігієзнавці давно склали свої об'єктивні оцінки ситуації (у тому числі в результатах досліджень у замовлених державою планових темах), та продовжують відповідну роботу¹⁵⁰.

Сьогоднішні реалії постачають достатньо предметного матеріалу для вивчення участі Церков у патріотичному вихованні. Така участь має різні виміри, рівні, вияви. Варто мати на оці те, що сучасна діяльність церковних чинників накладається на весь попередній спадок – сьогоднішні покоління через культурне передання невідільні, навіть в умовах доступного персонального вибору світогляду та віри, від предківського духовного коду, звичаєвих понять та матриць поведінки, вкарбованих століттями перебування у зоні впливу тієї чи іншої релігійно-церковної традиції. Тому на персональному рівні щодо кожної особи діють, тією чи іншою мірою, традиції, вплив оточення, особисті спостереження і досвід та великий і різноспрямований інформаційний потік. У цьому всьому частка безпосереднього впливу Церков може бути невеликою, однак може плідно «лягати» на вдячний ґрунт сприйняття. Цим може пояснюватися стійкість конфесійних симпатій здавалося б не надто релігійних людей, й легкість маніпулювання ними з боку відповідних конфесійних чинників.

Церкви та релігійні організації у своїй небайдужій до виховання патріотизму діяльності застосовують такий арсенал:

1. Звернення, публічні виступи та інше керівництва Церков та конфесійних авторитетів, активістів, зокрема і поза «церковною огорожею».
2. Проповіді, богослужбова діяльність та сенсорне її оформлення, небайдужі для формування патріотизму.
3. Церковні ЗМІК та видання.
4. Світські ЗМІ та Інтернет (сайти, форуми, соціальні мережі).
5. Курси для дорослих, просвітницькі, соціальні, екологічні проекти тощо.
6. Періодичні та принагідні церковні та прицерковні заходи.

¹⁵⁰ «Русский мир» Кирила не для України. Збірка наук. статей. За ред. А. Колодного. – К.: УАР, 2014. – 343 с.; також: УПЦ (МП) все більше сприймається як антиукраїнська Церква, - Михайло Черенков // Релігійно-інформаційна служба України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/59894/.

7. Діяльність різних церковних та прицерковних організацій, братств, сестринств.
8. Недільні школи.
9. Дитячі й молодіжні табори.
10. Співпрацю із загальноосвітніми школами та іншими навчальними й навчально-виховними закладами.
11. Співпрацю з дитяче-молодіжними організаціями, як от Пласт і подібні.
12. Майданне капеланство.
13. Капеланську та волонтерську діяльність.

Всі ці засоби й форми роботи, котрі, з більшою чи меншою активністю використовують всі помітні в українських теренах Церкви, зрозуміло, можуть сприяти формуванню патріотизму як українського, так і «гібридного» (а то й взагалі – патріотизму до іншої держави, чужого культурно-цивілізаційного ареалу, до віртуальної духовної спільноти), а тому мусять бути предметом оперативного вивчення не лише релігієзнавців, а й правничих та інших компетентних державних органів.

Як засвідчують наші дослідження, а також і наших колег, Церкви та релігійні організації через посередництво багатьох форм і засобів здійснюють роботу дотичну до патріотичного виховання. Існуючі напрямки та форми проведення патріотично-виховної діяльності стосуються найзлободенніших потреб сучасного українського суспільства, й відповідна праця відбувається як системно, так і принагідно і спонтанно, знаходяться для неї можливі методи і шляхи. Ситуація опору російській агресії, в якій зараз знаходиться українське суспільство, важкі виклики розвитку, що постали перед ним, об'єктивно спонукають Церкви (в особах як їх керівництва, так і всіх церковних, у т.ч. й мирянських структур, церковного активу на місцях) до ширшої реалізації функції патріотичного виховання, до можливої співпраці у цьому з іноконфесійними колегами, а пересічних віруючих – до відповідної більшої свідомості, включеності та суб'єктності. Крім того, спостереження за патріотично-виховною діяльністю (її наявністю чи відсутністю, спрямуванням та наповненням) релігійно-церковних чинників з боку українських громадян різних релігійних поглядів, конфесійних та світоглядних орієнтацій відкриває для останніх як нові варіанти їх власного духовного розвитку, так і розуміння місця й ролі цих чинників у житті суспільства, а самі Церкви – стимулює до актуальної роботи над собою.